

סמכויות בתי הדין הרבניים לדון בענייני ממון וירושה*

הגאון הרב אברהם שרמן

- א. הרקע לערעור / 85
- ב. טענות הצדדים / 86
- ג. מקור הסמכות של בתי הדין הרבניים / 86
- ד. הצורך בהסכמה שבכתב של הצדדים לדיון, להתדיין בפני בית הדין הרבני / 92

א. הרקע לערעור

הובא בפנינו ערעור על פסק דינו של בית הדין האזורי בחיפה, שפסק לסגור תיק בקשה להוצאת צו ירושה בעיזבון המנוח י' ש' ז"ל, שהוגשה בפני בית הדין על ידי שני בניו, שתי בנותיו ואלמנתו של המנוח.

בפסק דינו, הסביר בית הדין שכאשר הצדדים הופיעו בפניו נתעוררה מחלוקת בין המערער (הבן הבכור של המנוח) לבין האלמנה. האלמנה טענה, שכל הילדים ויתרו על חלקם בעיזבון לטובתה, ועל סמך זה חתמה על הבקשה להוצאת צו הירושה, בהתאם לכך. המערער טען, שעל בית הדין להוציא צו ירושה על-פי דין תורה, היינו, שהוא כבכור יקבל שני שלישי מהעיזבון.

לאחר שהבן עמד על דעתו, שבית הדין ידון רק על-פי דין תורה פנתה המבקשת בבקשה לבית הדין, לסגור את התיק, וכאמור, בית הדין נעתר לבקשתה. הנימוק לכך היה, שמאחר וחתמת האלמנה על טופס "הסכמה לסמכות שיפוט של בית הדין הרבני" יסודה בטעות, אין בזה כדי לחייבה להתדיין על-פי ההלכה, ולכן יכולה לחזור בה.

כבוד ידידי אב בית הדין הגר"מ חשאי שליט"א, והדיין הגר"ד כהן שליט"א צרפו נימוקים הלכתיים להחלטתם, לקבל בקשת האלמנה לחזור בה מבקשתה למתן צו ירושה, וכן את טענתה שחתימתה על קבלת סמכות השפוט של בית הדין בעניין עיזבון המנוח בעלה נעשתה בטעות.

* מעובד מתוך נימוקיו של הגר"א שרמן לפסק דין שניתן לאחרונה בבית דין הרבני הגדול בירושלים, ע"ר 057392433-41-1, ש' י' נגד ב' ח' נ' (טרם פורסם). פסק הדין ניתן ביום כ"ח בשבט תשס"ב, 10.2.2002 למנינם. הערות שוליים אחדות, הוספו במקומות שראינו שיש צורך בכך.

עיקר הנימוקים ההלכתיים סובבים סביב לשאלה, האם על פי ההלכה, יש לקבל את טענת האלמנה שיש לראות את החתימה שנעשית בטעות כחסרת תוקף, וממילא אין היא מחייבת אותה להתדיין בפני בית הדין הרבני, וכפי שהעמיד כבוד הדיין הגר"ד כהן שליט"א את הדיון ההלכתי, וכתב: "יש לדון האם חתימתה וחתימת הבנות היום מחייבת לדון עפ"י דין תורה או לא?".

ב. טענות הצדדים

בא כוח המערער העלה בערעורו טענה עקרונית שסמכות בית הדין היא קבועה על פי דין תורה, והחתימה דרושה רק לפי חוקי המדינה, וכן שעל פי דין תורה בית הדין רכש את סמכותו אף ללא הסכמת היורשים.

והוסיף לטעון, שגם על פי חוקי המדינה, בנדון דנן, ברגע בו חתמו כל היורשים והסכימו לסמכות בית הדין, רכש בית הדין הסמכות, ומכאן ואילך על בית הדין לפסוק על-פי דין תורה, ולקבל את תביעת המערער שמאחר שעל-פי דין תורה הוא זכה בכל עיזבון אביו מיד לאחר פטירתו של האב, על בית הדין לפסוק שהמערער, שהוא המבקש בבקשת צו הירושה, יורש כבן בכור שני שלישי מעיזבון אביו, והבן השני יורש שלישי מעיזבון אביו.

יצוין, שלאחר שנסגר התיק בבית הדין הרבני פנתה האלמנה לבית המשפט, וקבלה צו ירושה בעניין המנוח, בו נקבע ששבע שמיניות מרכוש המנוח יירשמו על שמה, והשמינית הנותרת, על שם המערער.

לתיק צורפה הודעה, על עמדת בא כוח היועץ המשפטי לממשלה בערעור, בה נאמר כי צו הירושה שניתן על ידי הרשם לענייני ירושה בחיפה ניתן כדין, ובסמכות, לאחר שהתיק שנפתח בבית הדין הרבני בחיפה נסגר ביום 13.11.00. עוד הוסיף בא כוח היועץ המשפטי לממשלה, שהיועץ סבור שכב' בית הדין הגדול אינו מוסמך להורות על ביטול ו/או תיקון של צו הירושה שניתן על ידי הרשם לענייני ירושה.

ג. מקור הסמכות של בתי הדין הרבניים

לאחר העיון בטענות הצדדים ובכל החומר שבתיק, נראה שמאחר ועל פי החוק האזרחי אנו מנועים מלדון בערעור, אין כל טעם שנדון בו על-פי דין תורה, למרות שעל פי משפטי התורה, בית דין דנן וגם בית הדין האזורי קבלו את סמכותם מתוקף היותם בתי דין קבועים בעירם ובקהילותיהם לדון בין צדדים, שהעלו את תביעותיהם בפנינו.

צדק בא כוח המערער, שעל פי דין תורה, בתי הדין לא קבלו את סמכותם מכוח החתימה שחתמו הצדדים, בבקשה לצו הירושה. על פי ההלכה ומשפט התורה, מיד כשהוגשה בקשת הצדדים לדון בעניין עזבונו של המנוח והצדדים העלו בפני בית הדין את תביעותיהם, ונודע לבית הדין הריב שבין בעלי הדין, נתנה תורה לבית הדין את הסמכות והכוח לדון ביניהם, ולפסוק. להלן יבואר, שמרגע זה חלה החובה על בית הדין לקיים הליך של עשיית משפט וצדק, ובית הדין יפסוק ויישם את פסק דין התורה להציל עשוק מיד עושקו.

לעניין מקור הסמכות של בתי הדין האזוריים אצטט מעיקרי מאמרי בעניין "מעמד בתי הדין הרבניים לאור משפט התורה" שפורסם בספר הזיכרון להגר"ש רפאל זצ"ל¹.

עם התקנת תקנות הדיון של בתי הדין הרבניים בשנת תש"ג (1943) בהקדמתם של נשיאי הרבנות הראשית, הרבנים הראשיים לישראל, הגרי"א הרצוג והראשון לציון, הגרב"צ עוזיאל זצ"ל, נאמר:

"מסגרת זאת התרחבה בחוקת כנסת ישראל כשנתאשרה בטבת תרפ"ח, בה ניתנה לכל בית דין רבני של כנסת ישראל גם סמכות של **בית דין קבוע** לבוררות"².

על-פי קביעתם זו, של נבחריו ומנהיגיו הרוחניים של הצבור הדתי והקהילה הדתית, בתי הדין הרבניים הם "בית דין קבוע" בעירו, ומסורים בידם הבריור, ההכרעה והפסיקה בכל מיני סכסוכים ועניינים שבין יחיד ליחיד בין יחיד לצבור, ובין צבור לצבור לרבות עניינים שהם על פי מהותם מחוץ לסמכות החוקית של בתי דין אלו.

1. הציטוט לקוח מספר הזיכרון להגאון רבי שילה רפאל זצ"ל, עמ' תקמד-תקמו (להלן: ספר הזיכרון).
2. דברים אלו נאמרו בנוגע לפסיקת בתי דין רבניים כבוררים בסכסוכים ממוניים, על פי הסכמת בעלי הדין. עניין זה שונה במקצת מעניינו של פסק דין זה, העוסק במתן צו ירושה. מן הציטוט המובא עולה, שבשנת תש"ג היה מקובל, שלבתי הדין הרבניים, הממונים מטעם המדינה, יש סמכות לדון בדיני ממונות, כבוררים. על מידת הרלוונטיות של קביעה זו, כיום, ראה במאמרו של פרופ' א' שוחטמן, "סמכות השיפוט של בתי הדין הרבניים, שלא בענייני המעמד האישי", **בר אילן, ספר השנה למדעי היהדות והרוח**, כח-כט (מחקרים לכבוד ד"ר זרח ורהפטיג, רמת-גן תשס"א), עמ' 437. אולם, בנוגע למתן צו ירושה, המצב החוקי פשוט יותר, שכן, סמכות בתי הדין לתת צו ירושה הוכרה במפורש בחוק הירושה, תשכ"ה – 1965, בו נקבע בסעיף 155(א): "על אף האמור בסעיפים 66(א) 1511- מוסמך בת הדין הדתי שהיה לו שיפוט בענייני המעמד האישי של המוריש, לתת צו-ירושה וצו-קיום-צואה ולקבוע זכויות למזונות מן העיזבון, אם כל הצדדים הנוגעים בדבר לפי חוק זה הביעו בכתב הסכמתם לכך". עוד בעניין זה, ראה בע"ר תשל"ט 117/ב' ו-ג' נגד א', **פד"ר יא**, 289, 293.

סדר והליך מינויו של דיין להיות חבר בבית הדין הרבני, והרכבה של הועדה למינוי דיינים שנבחרת על-פי קביעת החוק, מלמדים שבית הדין הרבני נשען ויונק את סמכותו וכוחו לדון לפסוק ולכפות את המשפט והדין, משני כוחות: כוח המדינה והשלטון, וכוח הקהל והקהילה.

בטור חו"מ סי' ג כתב: "והאידינא שאין לנו נטילת רשות, שאין נטילת רשות אלא מבית דין סמוך שבארץ ישראל או מריש גלותא בבבל, ואין לנו לא זה ולא זה, לפיכך יראה ב?רשות שנותן המלך אינו כלום דהא דמהני נטילת רשות ילפינן מקרא דלא יסור שבט מיהודה, אלו ראשי גליות שבבבל, אבל רשות שנותן המלך אינו כלום... ומיהו אף על פי שאין מועיל רשות המלך, כיון שמקבלים אותם הקהל על פי כתב המלך יכולין לדון".

והעיר על דברים אלו הב"ח שם, ד"ה ומ"ש ומיהו: "איכא למידק. הא פשיטא היא, דבקבלוהו יכול לדון, אפילו לא היה לו כתב מהמלך".

הרמ"א בשו"ע חו"מ שם, סעיף ד הביא את דברי הטור להלכה וכתב: רשות שנותן המלך עכו"ם, בזמן הזה אינו כלום ומיהו אם קבלוהו הקהל על-פי כתב המלך יכול לדון.

וביאר דבריו הנתיבות: "פירוש, דלא תימא דאין ממש בקבלה זו, הואיל והיה בהכרח לקיים כתב המלך. ומכל שכן, בלא כתב המלך מהני".³

כלומר, הרמ"א והטור, קבעו שמכוח שקבלו הקהל על עצמם את הדיין, יש לו את הכוח לדון לפסוק ולאכופ הדין.

הרשב"א בתשובותיו, חלק ב, סימן רצ כתב: שורת הדין אי אפשר להעמיד דיינין שאינם מומחים שלא מדעת בעלי הדין... על כן צריכין אתם למנותם לדעת אנשי העיר, ואף על-פי שאינן בקיין שהכל לפי השעה וכל מעשיך יהיו לשם שמים, ואם קבלום אנשי העיר מותר ואין אחד מהם יכול לפסלן דהיינו ערכאות שבסוריי, ותנן בפרק זה בורר (סנהדרין כ"ג, א') ... ואוקמה רבי שמעון בערכאות שבסוריי, והכי קאמר אם היו כשרים ועשו כמומחין מפי בית דין ואינו יכול לפסלן שלא כל הימנו שיפסול דיין שהמחוהו רבים עליהם. ומכל מקום, צריך לבדוק אחר אנשים כשרים יראי אלקים שונאי בצע ואנשי מביני מדע. הרמ"א בשו"ע חו"מ סימן ח סעיף א הביא דברי הרשב"א האלו להלכה.

3. נתיבות המשפט שם, י.

הרי, שקיים בית דין בישראל ששואב את כוחו מכוח הקהל, ובכוח בית דין זה לדון, לפסוק ולאכופ את הדין, ואין היחיד יכול לערער ולמרוד בכוח וסמכות בית דין זה, שהופך להיות קבוע בעירו.

בשו"ת התשב"ץ, חלק א, סימן קנט האריך לבאר את כוחו ותוקפו של בית דין שנתמנה על ידי הקהל ובני העיר. דבריו מתייחסים לדברי הטור הנ"ל, וזו לשונו: "ויצא לנו מזה בנדון שלפנינו, כי מי שיזמין את חבריו לדין לפני אותם דיינים, ולא בא לפניהם, הוא עובר על תקנת הקהל, וכן אם הדיינים גמרו את הדין וחייבו את החייב אין יכול לסרב בדינו מכוח החרם המוטל בתקנות, וכן אין בעל דין יכול לכוף את חברו לבא לפני דין אחר, כל זמן שהלה אומר: 'נלך לפני דייני הקהל'."

בשו"ת המבי"ט, חלק א, סימן רפ דן בכוח הקהל לקבוע את בית הדין הקבוע שבעירו, שיהא כוחו יפה לכפות, שלא יהיה רשות ביד הצדדים לבקש לדון אצל דיינים מומחים מהם, שלא נקבעו ונתמנו על ידי הקהל, וזו לשונו שם: "הדרך הד', אם יש רשות לקהל לתקן ולעשות כמותם נראה דמצות מינוי דיינים היא בגדולים שבעיר בחכמה ושלמים יותר מאחרים בשבע מידות שמנו חכמים בדיינים... וכן בני עיר חייבים למנות את זה שהגיע להוראה ולא אחרים שלא הגיעו להוראה וכיון שהגיע להוראה נראה דיכולים למנותו אפי' יש אחרים גדולים ממנו."

והוסיף שם לבאר את דברי התשב"ץ הנ"ל, שכאשר הקהל מינה בית דין קבוע, שאין צד אחד רשאי לילך לבית דין מומחים אחרים, שלא נתמנו על ידי הקהל, אף על-פי שאותם הם גדולים בתורה ומומחים יותר מהבית דין הקבוע, וזו לשונו: "אפילו הכי נראה לי דהיינו מפני שהתנו שאם יסתפק להם איזה דבר ישאלו לחכמים וכן מפני שנעשית ההסכמה במאמר חכמי העיר וברשותם שיתנו רשות למנות אותם הדיינים כמו שכתב שם."

מדברי המבי"ט יש ללמוד, שמינוי בית דין קבוע בעירו, על ידי הקהל הוא מהמצווה שמוטלת על הקהל, למנות שופטים ובית דין בעירם (אם מדאורייתא אם מדרבנן בזמן הזה). וכותב אף ליתן כח לבית דין הקבוע, שיוכל לכפות את הצדדים לדון בפניו, והם אינם רשאים לומר שהם רוצים בבית דין יפה של מומחים וגדולים ממנו כפי התנאים שהסביר המבי"ט, ודייק כך מדברי התשב"ץ כנ"ל.

לאחרונה, הראוני בספר שו"ת שואל ונשאל להחכם הגאון כלפון משה הכהן זצ"ל, שנשאל על דיינים הממונים מהקהילת קודש, ומהמשלה יר"ה [=ירושם הודה], לדון ולהורות ולנהל עניני הצבור, והמשלה עוצרת בעד דייני ישראל שלא להכניס עצמם

כלל בדיני ממונות חבלות ונזיקין, ולא הרשתה אותם רק בענייני איסור והיתר איש ואשתו ובדיני ירושות. ולפעמים, באים בעלי דינים בעניינים של דיני ממונות וכיוצא. האם שפיר דמי, שיודיעם הדיין שאין זה מתפקידו? והשיב שם, שבאותם תחומים שהמלכות לא נתנה לבית הדין סמכות, שאין כל חיוב על הדיין לדון, והוסיף, דאדרבא שהחיוב והמצווה הוא שישמיט עצמו, [משום שעל ידי זה, שעומד בתחומו בדבר שהורשה בו יוכל לעבוד, עבודתו ומינויו בצדק ומישור, ונימק פסיקתו זו, וכתב בזו הלשון -

ובלאו הכי נראה לי פשוט, דכיון דהרשיון של הממשלה, אינו כללי לכל דבר, וכן בודאי המינוי של הצבור אינו רק על דעת הממשלה יר"ה, וכן הדיין, אדעתא דהכי קבל, רק לדון בדברים שהממשלה נתנה בהם רשות, אם כן הוה ליה הדיין, כמי שאינו ממונה לרבים כלל, דודאי, המינוי שלו לא יכיל פרטים אלו. ואם כן, הוה ליה כאילו ממונה לגבאי או לחזן בית הכנסת וכיוצא, דודאי, לא מפני שהוא ממונה לרבים בפרט זה, יקרא ממונה גם כן, שחייב להיזדקק להם, וזה לדעתי קל וחומר שאין עליו תשובה. ובסוגים אלה שלא ניתן רשות ורשיון לו, בהם ודאי דינו ממש כדין שאר בני אדם החכמים, שלא קיבלו מינוי רבים, דודאי יכולים להשמט וכאמור.⁴

לכאורה, דברי השואל ונשאל' אינם עולים בקנה אחד עם פסיקת בית הדין הגדול הנ"ל, וחילוק זה צריך עיון. ונראה לי, שאין כלל מקום לדמות את מעמד בתי הדין הרבניים בישראל, ויחס מערכת השלטון המשפטי אזרחי במדינה לבתי הדין הרבניים, למעמדם של בתי הדין היהודיים ויחס השלטון אליהם, במדינתו ומקומו, של בעל השואל ונשאל'.

מציטוט דברי הרבנים הראשיים לישראל הגרי"א הרצוג זצ"ל והראשל"צ הגרב"צ עוזיאל זצ"ל בהקדמה לתקנות הדיון תש"ג הנ"ל, עולה ברור שבחוקת "כנסת ישראל" (השלטון האזרחי שבאותו זמן) ניתנה רשות לבתי הדין הרבניים לדון כבית דין קבוע, בבוררות. כלומר, כאשר הצדדים באים בפני בית הדין בדיני ממונות, וחותרים גם בפני סתם אנשים, מהני [= מועילה] החתימה על שטר [ה]בוררות, [ו]יש לבית הדין הרבני מעמד כבית דין קבוע, ו[ב]סמכותו לדון ולפסוק על-פי דין תורה, וכך גם בדיני ירושה, שהשלטון נתן סמכות ביד בית הדין לדון ולהוציא צווי ירושה, כאשר כל הצדדים מקבלים את סמכות בית הדין, על דעת כן. נמצא שהקהל, והצבור הדתי בכללו, רואים בבתי הדין "בית דין קבוע", וממנים את בתי הדין ונותנים להם את הסמכות והכוח לדון ולפסוק על-פי דין תורה.

4. שו"ת שואל ונשאל ד (ח"מ), ה, והשווה גם לדבריו שם א, (ח"מ), י; ז (ח"מ), ג.

לעומת זאת, נראה שלבתי הדין היהודיים שהיו במקומו של השואל ונשאל, לא הייתה סמכות כלל לדון בדיני ממונות, בכל אופן שהוא. והשלטון אף היה רואה בית דין שדן על-פי דין תורה, כעובר על חוקי המלכות, ואף היה נרדף על כך, וגם נענש. כך עולה מתשובתו, [ש]חוקי השלטון החמירו מאוד עם בית הדין או [עם ה]דיין שדן על-פי דין תורה, וזה היה אחד מנימוקיו להתיר לדיין להסתלק מהדין, כדי שלא לסכן נפשו. בנסיבות אלו, שייך לומר את סברתו של השואל ונשאל, שגם הצבור, שמינה את בית הדין כבית דין קבוע בעירו, עשה כן רק על דעת הממשלה, ולכן אין הוא חייב להזדקק לצדדים.

יש לציין שהשואל ונשאל, הביא בתשובתו את דברי הרב הגאון מהרי"ז (=מורינו הרב ישראל זיתין זצוק"ל, הרב הראשי לתוניסיה) שמהם משמע שלבית הדין היהודי או לדיין יש מעמד כבית דין קבוע בעירו, ואין הוא יכול להשתמט מהדין כאשר שני אנשים יראי אלוקים באים לשאול ולדרוש את דבר ה'.

כללית, ניתן לומר שפסק דינו של השואל ונשאל נכתב על מנת שלא להתגרות בשלטון, ולהראות שבתי הדין היהודיים נאמנים לחוקיו. לאור האמור, אין בפסיקת השואל ונשאל לשנות את קביעתו העקרונית של בית הדין הגדול, שמעמדו של בית הדין הרבני בישראל הוא כבית דין קבוע בעירו, שהצבור כפוף לפסיקותיו והדיינים מצווים ומחויבים לפעול, כאשר צדדים באים בפניהם להתדיין, אף בדיני ממונות או בענייני ירושה, כאשר נתמלאו תנאי החוק האזרחי?

לאור האמור, ולאור פסיקת בית הדין הגדול שפסקו מרן הגרי"ש אלישיב שליט"א, הגרי"ב זולטי זצ"ל רבה של ירושלים, הראשל"צ הגר"מ אליהו שליט"א (כנ"ל), ש"אין הדבר צריך לפנים, כי כל יהודי באשר הוא יהודי... יהיה חייב לפי דין תורה להיענות לכל הזמנה של בית דין רבני להתדיין לפניו ולציית לכל אשר יורה לו בית הדין", שכן "בית הדין רבני בישראל יונק את שיפוטו מכוחה של תורה ודיניה... ואם כך, כל טענה של חוסר סמכות במסגרת החוק, אינה תופסת כאשר הבעיה היא בסמכות מכוח התורה, ליהודי שומר תורה ומצות".⁵

הצדדים בכלל והאלמנה בפרט, כיהודים שומרי מצוות מחויבים לדון בתביעותיהם בעניין עיזבון המנוח בפני בית דין רבני. לא חתימתה ולא הסכמתה של האלמנה הם שמקנים לבית הדין הרבני האזורי את סמכותו לדון בתביעתה, והם שמחייבים את האלמנה והבנות לדון בבית הדין על-פי דין תורה. לפיכך, אין גם כל מקום לדברי כבוד הדיין הגר"ד כהן שליט"א שעל בית הדין "לדון האם חתימתה של האלמנה וחתימת הבנות מחייבות לדון עפ"י דין תורה או לא". וכן, כל הנימוקים ההלכתיים

5. ערעור תשל"ב/9 (טרם פורסם), הציטוט, ע"פ ספרו של פרופ' א' שוחטמן, סדר הדין (ירושלים תשמ"ח), 169.

שנתנו כבוד אב בית הדין והדיין שליט"א שעוסקים בבירור השאלה, האם יש לקבל את טענת האשה ולראות את חתימתה כחתימה בטעות, אין בהם בכדי להעלות או להוריד את ההלכה, ופסק הדין שניתן על ידי בית הדין הגדול, שבתי הדין הרבניים שקבועים בעירם יונקים את סמכותם מכוחה של תורה ודייניה, על כן לא ברורה לי פסיקתו של כבוד אב בית הדין שליט"א שכתב, "לאור הנימוקים ההלכתיים נראה לפסוק כי המבקשת רשאית לחזור בה מהבקשה למתן צו ירושה", שכן לאחר שהעלתה טענותיה בפני בית הדין גם בלא שום חתימה, אין היא יכולה על-פי דין התורה לחזור בה מלהתדיין בפני בית הדין הרבני.

כאשר בית הדין דן בעניין חתימת האלמנה והבנות ומברר תוקפם, הדיון הוא במישור החוק האזרחי ולא במישור ההלכתי של משפטי התורה. על כן, הדיון וברור הדבר חייבים להיעשות מנקודת ראות משפטית-אזרחית וספק גדול, האם למקורות ההלכתיים יינתן משקל ראוי בהכרעת הנדון.

ד. הצורך בהסכמה שבכתב של הצדדים, להתדיין בפני בית הדין הרבני

מן הראוי להדגיש שכאשר מוגשת בפני בית הדין האזורי בקשה למתן צו ירושה, והוא נזקק לחתימת והסכמת כל הזוכים בעיזבון, אין הדבר נעשה במטרה לקבל את הסמכות על פי דין, כפי שנתבאר לעיל, אלא על מנת שפסק הדין לקביעת אופן חלוקת העיזבון והוצאת הצו יהיו מיושמים וברי ביצוע. אף בהקשר זה, נצטט מן המאמר הנ"ל⁶ -

נתינת הכלים ביד בית הדין ליישום ובצוע פסה"ד נוגע למהות מצות הדין. הרמב"ם בספר המצות מצות עשה קע"ז על הפסוק, בצדק תשפוט עמיתך (ויקרא יט) כתב:

ובא גם כן שכל איש מצווה לדון דין תורה כשיהיה יודע בו הריב שבין בעלי דינין.

ובספר המצוות מהדורת ר"ח הלר (הוצאת מוסד הרב קוק) בנוסח לשון הרמב"ם במצוה זו יש תוספת:

... ובו גם כן, שכל איש מצווה לדון דין תורה כשיהיה יודע בו, ושישבית הריב שבין בעלי דינים.

תוספת הלשון היא במלה "ושישבית" יש בלשון זו גם תוספת הגדרה למהות מצות הדיין שאינה רק לדון דין תורה כשיהיה יודע בו, אלא גם שיפעל

6. ספר הזכרון, עמ' תקמח-תקנ.

שכתוצאה מדין התורה יושבת הריב בין הצדדים, כלומר שדין התורה ייושם בפועל ויתקן את מצב הריב, וכן כתב בטור חו"מ סי' א את דברי ר' ירמיה בסנהדרין ז, ב:

ואמר ר' ירמיה אשר תשים לפניהם (שמות כ"א, א) אשר תלמדם מיבעי ליה אלא אלו כלי הדיינין מקל ורצועה מנעל ושופר, וכתב רבינו האי: בית דין צריך שיהיה לו מזומן במושב בית דין מקל לרדות בו רצועה להלקות בו ושופר לנדות בו.

ר' ירמיה קבע שמצותו של הדיין אינה רק ללמד ולהודיע את משפט התורה, דאז היה על הפסוק לומר אשר תלמדן, ומזה שנאמר אשר תשים לפניהם היינו תיישמשם בפועל ולכן צריך שיהיה ביד בית הדין את אותם כלים שעמם הוא מיישם ופועל לקיומו של הדין.

בשו"ע הרב לבעל התניא בח' יו"ד הל' שחיטה סי' א קונטרס אחרון סק"ז קובע שיישום פסה"ד הוא חלק מהותי של מצות הדיין, השו"ע הרב שם דן בשאלה אלו מחלק עבודת הדיין שאסור לו לקבל עליהם שכר ואיזה מהם שמותר לו, וכתב שם:

כמו שחייבים לטרוח ולכוף עצמם לקיים הפסק אם יש לאל ידם בחרמות ונדויים ולצוות לשוטרים, שזהו עיקר המצות הדיינים כמ"ש שופטים ושוטרים וגם כל אדם חייב לעשות בחנם, כמו הזאה וקידוש בפ"ד דבכורות, והשבת אבידה, ולהציל עשוק מיד עושקו אין לך מצוה רבה כזו שזהו עיקר מצות הדיין לכוף לקיימו כמ"ש בטח"מ סי' א וכל טצדקי דמצי למיעבד מחייבי בחנם.

הרי דהשו"ע הרב רואה בחתימת הדיין שנותנת כח לאכיפת הדין כחלק ממצותו של הדיין "בצדק תשפוט עמיתך", על פי זה בית דין שדן ופוסק על פי דין תורה והשלטון לא נתן לו סמכות לאכוף הדין למלא את מצות הדיין בשלמות, אלא אם כן יקבל מעמד של בורר מוסכם על ידי חתימת הצדדים על שטר הבוררין, ובזה יהיה ניתן לאכוף את ביצוע פסק דין התורה שפסק, על בית הדין לעשות הכל על מנת שפסק דינו יהיה ניתן לאכיפה, ובזה מצות הדיין שלו תתקיים בשלמותה.

עפ"ז מובנים דברי הפוסקים שהובאו בספר דברי גאונים כלל נג סעיף ח' דאם אחד מבעלי הדין שמוכן לעמוד בדין תורה אך אינו רוצה לחתום על קאמפרומיס (שטר בוררין) מבואר בשו"ת נאות דשא באמצע סי' נא דיש לו דין מסרב, וכ"מ בשו"ת דברי חיים ח"ב חו"מ סי' ז, ט, וכ"כ בשו"ת שואל ומשיב מהדורא ג ח"ח ס"ס קכ"ה, ובשו"ת רמ"ץ חו"מ סי' ו והעיד שכן דנין.

וז"ל השו"מ הנ"ל שם בד"ה ומ"ש מעלתו:

על מ"ש ב"ד לכוף הבע"ד לחתום על שם הקומפרומיס ואם לא יחפוץ יכתב סירוב ... ובנ"ד כיון שבעוה"ר אין כח ב"ד יפה רק מה שמקבל עצמו עפ"י נימוס וכיון שבדיניהם אין הבדל וכל שיקבל עליו שוב נחתין לנכסיו והדין דין אמת.

באור שיטתם, שכאשר החתימה על שטר הבוררין מאפשרת לבית הדין לבצע את שפסקו באמצעות החוק האזרחי והשלטון על-פי חוקיו הרי שבזה בית הדין יכול לאכוף את פסקיו ולקיים את עיקר מצות הדיין להוציא לפועל את פסק דינו, וכאשר בע"ד מסרב ליתן לבית הדין את כח האכיפה יש בזה סרוב לחלק מהותי שבפעולת ומצות הדיין והיא אכיפת וישום הדין והפסק, שטר הבוררין לבית הדין מהוה כלי הדיין במקל רצועה ושופר (חרם ונדוי) ע"מ שיקיים את הפסוק אלה המשפטים אשר תשים לפניכם.

לאור האמור בנדון דנן, כאשר נתקבלה בקשת הצדדים בחתימתם להוצאת צו ירושה בעיזבון המנוח ונשמע טענות הצדדים לגבי החלק שהם מבקשים לזכות מהעיזבון ונתעוררה שאלת תוקף החתמת האלמנה והבנות. מרגע זה אמנם חלה על בית הדין החובה על-פי דין תורה לדון בבקשה ולשמוע הטענות הצדדים ולפסוק. וכך כתבנו בהקשר זה, במאמר הנ"ל⁷ -

הרמב"ם בספר המצוות מ"ע קעז כתב:

וזו אחת מהכוונות שכולל עליהם הצווי הזה ובו ג"כ שכל איש מצווה לדון דין תורה כשיהיה יודע בו הריב שבין בעלי הדין.

הרי שכאשר בית דין יודע על ריב בין בעלי דין חלה עליו מצווה לדון ביניהם. לפי"ז כאשר מוגשת תביעה בפני בית הדין, ובית הדין עיין בה ויודע אותה, חלה עליו המצווה לדון ובצדק לשפוט בין בעלי הדין ולהשבית את הריב שבין בעלי הדין, כנוסחת מהדורת ר"ח הלר לספה"מ מוסד הרב קוק.

אמנם, בתרגום אבן איוב לספה"מ לרמב"ם, וכן בתרגום הרב קאפח (הוצאת מוסד הרב קוק, תשי"ח) הגרסא בלשון הרמב"ם דמצווה לדון דין תורה "כשהתחילו בעלי הריב לדון לפניו" - גרסת תרגום א"א, "ובעלי הדין התחילו לטעון בפניו" - גרסת תרגום קאפח, כלומר שתחילת חלות המצווה לדון קיימת רק כאשר התחילו הצדדים לדון או לטעון, ואילו כאשר הוגשה תביעה בפני בית הדין הצדדים עדיין לא התחילו ל השמיע טענותיהם, לפי"ז לא חלה עדיין מצות הדיין לדון ויכול הדיין שלא לקבל את התביעה. וכן

7. ספר הזיכרון, עמ' תקנד-תקנה.

משמע מדברי אור זרוע ח"ב פסקי סנהדרין פרק א' דף י' ד"ה פי' רש"י שכתב:

ופריב"א ורבינו שמשון בן אברהם דדוקא אחד רך ואחד חזק, אבל שניהם חזקים אפילו קודם לשידע להיכן הדין נוטה משתשמע דבריהם אי אתה רשאי לומר איני נזקק לכם, וחייב לטפל בדינם דמצות עשה היא כדתיב בצדק תשפוט עמיתך.

הרי לדבריו מצות בצדק תשפוט עמיתך מחייבת לדיין להזקק לבעלי הדין רק כששמע דבריהם, ומשמע שכל עוד שלא שמע הצדדים אפילו אם שמע צד אחד שהגיש התביעה עדיין המצוה לדון לא חלה.

אמנם, בהגהות אשר"י למס' סנהדרין על הרא"ש פ"א ה"ה מובאת שיטת הריב"א והרשב"א בזה"ל:

ומפרש ריב"א ורשב"א אבל אם שניהם חזקים אפילו קודם שישמע דבריהם חייב לטפל בדינם, ואין רשאי לומר איני נזקק לכם דמצות עשה היא דכתיב בצדק תשפוט עמיתך.

הרי שלגירסא זו המצוה לדון קיימת עוד קודם שישמע דבריהם, יעויין במאמרו של הרב בנימין ליפקין בקובץ התורה והמדינה כרך ט-י עמודים קה-קי"ד שדן בגדרי המצוה לדון בעלי דין, עמד על סתירה זו בין הגרסאות בשיטות הריב"א והרשב"א הנ"ל. וכתב שם ליישב הסתירה דכאשר מדובר שבעלי הדין הופיעו בפני דיין אחד חובתו להזקק להם רק

כשישמע דבריהם, ובהגהת אשר"י מדובר כאשר התובע מגיש תביעה לבית דין, ואז אפילו קודם שישמע דבריהם חייב לזקק. בלא שנכנס לעצם ישוב הסתירה שבדברי האור זרוע, עצם ההבחנה בין דיין לא קבוע ובית דין קבוע לגבי חלות מצות בצדק תשפוט עמיתך, מצינו בדברי השו"ע חו"מ סימן י"ב סעיף א:

שנים שבאו לפניו לדין אחד רך ואחד קשה עד שלא תשמע דבריהם או משתשמע דבריהם ואתה יודע להיכן הדין נוטה אתה רשאי לומר להם איני נזקק לכם, שמא יתחייב הקשה ונמצא רודף אחד הדיין, אבל משתשמע דבריהם ותדע להיכן הדין נוטה אי אתה רשאי לומר איני נזקק לכם, ואם היה ממונה לרבים חייב להזקק להם.

אמנם השו"ע לא כתב ביחס לבית דין ממונה לרבים ממתו חובתו להזקק להם, האם גם לפני שנשמעו טענותיהם, ובשלב שהוא יודע שיש בעלי דין שיש

ביניהם דין ודברים כבר חייב לדון ביניהם ולהשבית הריב, או שהחיוב מתחיל רק כאשר נשמעו טענות הצדדים ועדיין אין בית הדין ידוע להיכן הדין נוטה.

בשו"ת המהרשד"ם ח' חו"מ סי' שע"ח קבע שבית דין ממונה לרבים חובתו לדון קיימת עוד לפני ששמעו הצדדים וכ"כ המהרשד"ם ח' יו"ד סי' קל, הרי דהמהרשד"ם יפרש דברי הרמב"ם והשו"ע שבית דין קבוע בעירו וממונה לרבים, חובתו לדון דין בעלי דין קיימת אף בטרם ששמעו את טענות הצדדים. וכפי שהסברנו בראשית דברינו שחובת בית הדין הקבוע לידון בין צדדים קיימת מיד כאשר יש במקומו של בית הדין בעלי דין שיש צורך להשבית את המריבה שביניהם. אין כאן ענין בזכות התובע או הנתבע, אלא בחובת בית הדין כלפי המצב שיש בעלי דין שלא תהיה ביניהם המריבה. לפי"ז יש לקבוע שבית דין קבוע בעירו כאשר יודע על קיום בעלי דין וזאת בדרך כלל כאשר מוגשת תביעה לפניו אפילו בכתב, כבר חלה עליו החובה לשפוט בצדק את עמיתו.

לפי זה השאלה שניצבת בפני בית הדין היא, לא עצם המצווה והחובה שמוטלת עליו על-פי דין תורה, אלא לאור טענתו ורצונו של האלמנה והבנות לבטל את חתימתם בטענות של הטעייה מצד הבן הבכור, וטעות בחתימה, מתעוררת השאלה אם על-פי החוק האזרחי ניתן ליישם ולבצע את פסק הדין, ומאחר שלפי הנסיבות בתיק לעניין חתימת האלמנה והבנות שנעשו בהטעיה וטעות, ובית הדין האזורי שסגר את התיק, ופנית האלמנה והבנות לביהמ"ש להוציא צו ירושה בעיזבון המנוח על פי החוק (ובניגוד לדין תורה), וצו הירושה שניתן על ידי הרשם לענייני ירושה בחיפה (שהוא בניגוד לדין תורה), וחוו"ד של בא כוח היועץ המשפטי, שבית הדין הגדול אינו מוסמך להורות על ביטול או תיקון של צו ירושה שניתן על ידי הרשם לענייני ירושה, אנו ובית הדין האזורי מנועים מלדון בערעור וטענות הצדדים, שכן אין כל טעם שנקבע ונפסוק את עמדת ההלכה ומשפט התורה כאשר החוק האזרחי מונע יישום פסק דין זה.

לאור האמור, אין אנו מתערבים בהחלטתו של בית הדין האזורי שסגר את התיק.